

W końcu należy zgłosić pewne zastrzeżenia do bibliografii. Wydaje się bowiem błędem ograniczenie jej tylko do wybranych pozycji, zajmujących w sumie trzy, w dodatku niepełne, strony. Bibliografia jest bowiem taką samą częścią komentarza, jak uwagi na temat języka zbioru. Nawet, jeżeli dodamy do zamieszczonego wykazu książek pozycje, które pojawiają się w przypisach, okaże się on mocno ograniczony. W efekcie brakuje tu prac podstawowych, i to zarówno tych dawniej wydanych¹⁰, jak i znacznie nowszych¹¹.

Te niedoskonałości nie umniejszają jednak całościowej, bardzo pozytywnej oceny dzieła, z którym od momentu jego wydania liczyć się będzie musiał każdy, kto podejmuje temat kuchni antycznej.

MACIEJ KOKOSZKO, KATARZYNA GIBEL

Uniwersytet Łódzki

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.8.01.08>

Jonathan Shepard, *Nespokojni sāsedi. Bālgaro-vizantijska konfrontacija. Obmen i sāsitelstvo prez srednite vekove*, perev. L. Genova, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski”, Sofia 2007, ss. 231.

Jonathan Shepard należy z pewnością do grona najwybitniejszych współczesnych bizantynistów. Jednym z najważniejszych podejmowanych przezeń nurtów badawczych są związki Bizancjum ze światem słowiańskim, w szczególności z państwem bułgarskim. Omawiany tom zawiera wybór jego tekstów poświęconych temu ostatniemu zagadnieniu i obejmuje prace wydane między 1989 a 2006 r. Został przygotowany i przetłumaczony na język bułgarski z inicjatywy pracowników Katedry Historii Bułgarii Uniwersytetu Sofijskiego. Publikacja ta była związana z nadaniem dr. Jonathanowi Shepardowi tytułu doktora *honoris causa* Uni-

¹⁰ F. Bilabel, *Opsartitika und Verwandtes*, Heidelberg 1920, *passim*; idem, *Kochbücher*, [w:] *Paulys Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung*, ed. W. Kroll, Einundzwanzigster Halbband, Stuttgart 1921, kol. 935–937.

¹¹ S. Hill, J. Wilkins, *Mithaikos and other Greek cooks*, [w:] *Cooks and other people: proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery 1995*, ed. H. Walker, Totnes 1996, s. 144–148.

wersytetu Sofijskiego, co jest widowym wyrazem uznania, jakim cieszy się on w Bułgarii.

Na recenzowaną pracę składa się sześć tekstów opublikowanych przez J. Sheparda w różnych, nie zawsze łatwo dostępnych, wydawnictwach. Uzupełniają je: wstęp pióra Milijany Kajmakomowej – *Srednovekovna Bălgarija v izsledvanijata na d-r Džonatan Šepard* (s. 7–12), w którym autorka charakteryzuje badania angielskiego uczonego związane z dziejami Bułgarii; bibliografia prac Sheparda opracowana przez Angela Nikolova (s. 13–16); wykaz skrótów (s. 18–23) oraz aneks zawierający mapy i wizerunki pieczęci z czasów cara Piotra (s. 229–231).

Pierwszy z tekstów, *Slaviani i bălgari*¹ (s. 25–46), stanowiący część II tomu *New Cambridge Medieval History*, ukazuje dzieje państwowości bułgarskiej od jej początków (681) po kres panowania Borysa – Michała (889). Autor koncentruje się na stosunkach łączących Bułgarię z Cesarstwem Bizantyńskim, ze szczególnym naciskiem na moment przyjęcia przez Bułgarów chrześcijaństwa. Była to niewątpliwie przełomowa chwila w dziejach Bułgarii zarówno w kontekście jej położenia międzynarodowego, jak i wewnętrznych przemian, idących w kierunku całkowitej slawizacji ludności protobułgarskiej. J. Shepard poświęca również sporo uwagi znaczeniu działalności Konstantyna i Metodego oraz ich uczniów dla rozwoju kultury bułgarskiej (począwszy od przełomu IX i X w.). Szkic ten stanowi, jak sądzę, dobre wprowadzenie do dalszych studiów na dziejami państwowości bułgarskiej w okresie od schyłku VII po koniec wieku IX.

W kolejnym tekście, zatytułowanym *Bălgarija: drugata „imperija” na Balkanite*² (s. 47–66), a stanowiącym – jak poprzedni – część *New Cambridge Medieval History* (t. III), J. Shepard szkicuje losy państwa bułgarskiego, tego drugiego bałkańskiego cesarstwa (imperium), jak je określa, w latach 893–971. W pierwszej fazie tego okresu obserwujemy dynamiczny rozwój państwowości bułgarskiej i odgrywanie przez nią mocarstwowej roli (za czasów Symeona I, 893–927). Jego koniec przynosi podbój Bułgarii przez cesarza Jana Tzymiskesa (971). J. Shepard przedstawia dzieje stosunków bizantyńsko-bułgarskich, jak również w klarowny sposób ukazuje przemiany w kulturze starobułgarskiej, a także

¹ *Slavs and Bulgars*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, vol. II: c. 700 – c. 900, ed. R. McKitterick, Cambridge 1995, s. 228–248.

² *Bulgaria: the Other Balkan 'Empire'*, [w:] *The New Cambridge Medieval History*, vol. III: c. 900 – c. 1200, ed. T. Reuter, Cambridge 1999, s. 567–585.

ważne zjawiska w życiu religijnym społeczeństwa bułgarskiego (w tym zakresie szczególnie dużo miejsca poświęca bogomilizmowi).

Trzeci artykuł, *Vladeteljat kato učitel, sveščenic i mādrec: vizantijskijat imperator Lāv VI i bālgarskijat car Simeon*³ (s. 67–88), stanowi interesującą próbę porównania sposobu sprawowania władzy i osobowości cesarza bizantyńskiego Leona VI Mądrego (Filozofa), 866–912, i władcy Bułgarii Symeona I, 893–927. Łączyło ich bardzo wiele, poczynając od wieku, poprzez wykształcenie (Symeon przez pewien czas kształcił się w Konstantynopolu) czy fakt, iż pierwotnie nie byli przeznaczeni do objęcia władzy po swoich ojcach (czego zresztą akurat autor nie zauważył). Jako panujący cieszyli się wśród swoich poddanych wielkim szacunkiem i to nie tylko z tytułu pełnienia najwyższej władzy, ale ze względu na swoją mądrość, wiedzę (także o sprawach religijnych), bogobojność. Byli prawdziwymi liderami i inspiratorami życia naukowego i kulturalnego. Porównywano ich do postaci biblijnych czy historycznych, takich jak król Salomon (Leona VI), Dawid, Mojżesz czy Ptolemeusz (Symeona). Świadczy to o docenianiu ich wyjątkowej roli w dziejach rządzonych przez nich państw. Bardzo trafnie J. Shepard określił swoich bohaterów w tytule tegoż tekstu. Każdego z nich bowiem bez wątpienia można nazwać nauczycielem, duszpasterzem i mędrce.

Artykuł czwarty, *Bālgarskijat car Simeon – mirotvorec*⁴ (s. 89–139), poświęcony został stosunkom bizantyńsko-bułgarskim za panowania Symeona I (893–927). Władca ten ukazywany jest najczęściej jako dążący do konfliktów z Cesarstwem Bizantyńskim – od wojny z Bizancjum zaczął swoje rządy i w czasie wojny z nim je zakończył. Sądzi się, że naczelnym jego celem stało się zbudowanie z połączenia Cesarstwa i Bułgarii nowego, uniwersalnego słowiańsko-greckiego tworu państwowego. W bizantyńskich źródłach jest on najczęściej opisywany jako bezbożny i krwawy barbarzyńca⁵. Jonathan Shepard przeprowadza analizę stosunków bułgarsko-bizantyńskich za Symeona i dochodzi do wniosku, że w polityce prowadzonej przez bułgarskiego władcę można

³ *The Ruler as instructor, pastor and wise: Leo VI of Byzantium and Symeon of Bulgaria*, [w:] *Alfred the Great. Papers from the Eleventh-Centenary Conferences*, ed. T. Reuter, Aldershot 2003, s. 339–358.

⁴ *Symeon of Bulgaria – Peacemaker*, „Annuaire de l'Universite de Sofia »St Kliment Ohridski«” 1989, vol. 83, 3, s. 9–48.

⁵ Na temat ukazywania Symeona w źródłach bizantyńskich – M. J. L e s z k a, *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VIII – połowa XII wieku)*, Łódź 2003, s. 89–123.

doszukać się tendencji nie tyle do eskalowania konfliktów między obydwojoma państwami, ile do pokojowej współegzystencji. Wskazuje, że nierzadko stroną agresywną byli Bizantyńczycy, a Symeon wykazywał się umiarkowaniem i powściągliwością w stosowaniu środków militarnych. Stąd też dość zaskakująco (w kontekście istniejącej do czasów opublikowania tego tekstu literatury naukowej) i prowokująco określa go w tytule swego artykułu – twórcą pokoju („peacemaker”, „mirovtvorec”). Zintensyfikowanie działań wojennych jako formy nacisku na Bizantyńczyków, co następuje od kampanii roku 917, J. Shepard tłumaczy tym, że Symeon doszedł do wniosku, iż warunkiem utrzymywania pokoju z Bizancjum może być jedynie osiągnięcie przez niego pośredniego lub bezpośredniego wpływu na decyzje zapadające w Konstantynopolu. Rozwijając myśl angielskiego uczonego, można by rzec, że bułgarska dominacja na Bałkanach miała być podstawą czegoś, co czasem zwie się *Pax Symeonica*. Można oczywiście dyskutować z tezą lansowaną przez J. Sheparda, wskazując na jej słabości, ale wydaje się, że w całości nie można jej odrzucić i że z pewnością stała się ona impulsem do zintensyfikowania naukowej dyskusji dotyczącej stosunków bułgarsko-bizantyńskich w dobie Symeona.

W piątym tekście, *Edin tvărde neobičæn brak? Marija Lakapina i bǎlgarskijat car Petăr*⁶ (s. 140–162), autor zastanawia się nad rolą związku małżeńskiego zawartego w roku 927 między Piotrem, basileusem Bułgarii, a Marią-Ireną, córką cesarza Christofora, syna Romana Lekapena. Wskazuje na znaczenie tego małżeństwa dla sytuacji wewnętrznej Cesarstwa Bizantyńskiego (kwestia utrwalenia pozycji rodu Lekapenów), jak i dla państwa bułgarskiego, a wreszcie dla stosunków bułgarsko-bizantyńskich. Twierdzi, że źródła nie pozwalają na jednoznaczną ocenę roli Marii-Ireny, którą niektórzy uczeni wręcz nazywają bizantyńską agentką i wskazują, że za jej bytności w Presławiu dwór zdominowany był przez wpływy bizantyńskie. Sądzi, że jej osobistej roli nie należy przeceniać. Podkreśla jednak fakt, że za jej życia stosunki bułgarsko-bizantyńskie układały się pokojowo, co w jakimś stopniu zapewne musiało się wiązać z jej obecnością w bułgarskiej stolicy. Stwierdza również, że pozycja Marii-Ireny była zupełnie inna niż żon bułgarskich panujących w przeszłości, o czym wy-

⁶ *A marriage too far? Maria Lekapena and Peter of Bulgaria*, [w:] *The empress Theophano. Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, ed. A. Davids, Cambridge 1995, s. 121–149.

rażnie świadczy materiał syllograficzny, i że mogła być traktowana jako „perła” w bułgarskiej koronie. Zwraca też uwagę, że niechętny małżeństwu Piotra z Marią-Ireną ton źródeł bizantyńskich z kręgu Konstantyna VII jest związany ze stosunkami łączącymi tego ostatniego z rodem Lekapenów. Konstantyn VII traktował to małżeństwo jako jeden z zabiegów Romana Lekapena obliczonych na wzmocnienie pozycji rodu tego ostatniego i na odsunięcie jego – Konstantyna – od przejęcia władzy nad państwem bizantyńskim. J. Shepard, przedstawiając związek Marii-Ireny z Piotrem, wskazuje na jego wyjątkowość na tle dwóch innych małżeństw przedstawicieli bizantyńskich rodzin panujących z obcymi władcami: Teofano z Ottonem II i Anny z Włodzimierzem Mądrym.

W ostatnim, szóstym tekście, *Vizantijskata obščnost 1000–1550*⁷ (s. 163–226), J. Shepard szkicuje obraz bizantyńskich wpływów kulturalnych i religijnych w południowo-wschodniej Europie (w obrębie Byzantine Commonwealth, używając nazwy ukutej przez Dymitra Obolenskiego), poczynając od epoki Komnenów po połowę XVI w. (a więc czas, kiedy od blisko 100 lat Cesarstwo Bizantyńskie już nie istniało). Wskazuje na żywotność bizantyńskich wzorców kulturowych i religijnych, mimo faktu, iż Cesarstwo, jako struktura polityczna, powoli traciło swoje znaczenie, a w połowie wieku XV przestało istnieć. Zjawisko to było obecne bardzo wyraźnie, choć niejednokrotnie władcy bułgarscy, serbscy czy ruscy starali się podkreślać swoją niezależność od Bizancjum. J. Shepard przedstawia bliżej dwa ośrodki, które przyczyniały się do trwałości bizantyńskich wpływów, a mianowicie klasztory na górze Atos i patriarchat kostantynopolitański.

Przeglądowy artykuł poświęcony funkcjonowaniu bizantyńskiej wspólnoty w ostatnich wiekach istnienia Cesarstwa i w pierwszym wieku po jego upadku znakomicie ilustruje pogląd o atrakcyjności bizantyńskiej kultury, wzorców politycznych i religijnych dla ludów Europy południowo-wschodniej.

Zebrane w omawianym tomie teksty dają autorski obraz – przede wszystkim – dziejów pierwszego państwa bułgarskiego. Pozwalają czytelnikowi na zapoznanie się z dorobkiem angielskiego uczonego dotyczącym tej problematyki bez żmudnych bibliotecznych poszukiwań. J. Shepard jawi się w nich jako wybitny uczony, dysponujący znakomitym warsztatem naukowym i umiejętnościami zarówno szczegółowej analizy, jak i zdolnością synte-

⁷ *The Byzantine Commonwealth 1000–1550*, [w:] *Cambridge History of Christianity*, vol. V: *Eastern Christianity*, ed. M. Angold, Cambridge 2006, s. 3–52.

tycznego ujęcia, budującym nowe interpretacje kwestii, które – wydawałoby się – zyskały już powszechnie akceptowane rozwiązania. Wart podkreślenia jest również fakt, iż J. Shepard, w odróżnieniu od wielu zachodnich uczonych, nawet sławistów, sięga do polskiej literatury naukowej.

Zebrane w jednej publikacji studia Jonathana Shepada, choć już znane uczonym, na pewno, przeczytane ponownie, zainspirują do dalszych badań nad związkami bizantyńsko-słowiańskimi i to nie tylko w sferze politycznej, ale także kulturalnej i religijnej. Inicjatywę sofijskich historyków należy więc traktować nie tylko jako wyraz uznania dla angielskiego uczonego, ale i przedsięwzięcie, które zaowocuje dalszą dyskusją naukową wokół problemów przez niego podejmowanych.

MIROSŁAW J. LESZKA

Uniwersytet Łódzki

Henryk Kocój, *Plany II rozbioru Polski w polityce Berlina w latach 1791–1792*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, ss. 526.

Wnikliwa analiza depesz obcych dyplomatów, korespondujących w latach rozbiorów Polski, pozwala znacznie wzbogacić stan dotychczasowych badań na temat polityki państw zaborczych. Wybitny znawca i badacz tego okresu prof. H. Kocój, od wielu lat z ogromną starannością publikujący kolejne tomy korespondencji, ponownie podjął olbrzymi trud opracowania następnych depesz. Autor jest historykiem, który od dawna zajmuje się polityką państwa pruskiego wobec Polski. Znany jest z tak cennych opracowań, jak: *Prusy wobec powstania listopadowego*, 1980; *Prusy wobec powstania kościuszkowskiego. Na podstawie korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłem pruskim w Petersburgu Leopoldem Heinrichem Goltzem*, 2002; *Upadek Konstytucji 3 maja w świetle korespondencji Fryderyka Wilhelma II z posłem pruskim w Warszawie Girolamo Lucchesinim. Depesze Fryderyka Wilhelma II od listopada 1791 r. do sierpnia 1792 r.*, 2002; *Powstanie listopadowe w relacjach Fryderyka Schölera*, 2003; *Powstanie kościuszkowskie w świetle korespondencji posłów pruskich z Wiednia Lucchesiniego i Caesara*, 2004.